

JORDI BILBENY

Inquisició i Decadència

Orígens del genocidi lingüístic i cultural
a la Catalunya del segle XVI

Librooks

Inēdita

Librooks

Primera edició: març del 2018
Segona edició: setembre del 2018

© Jordi Bilbeny, 2018
© D'aquesta edició:
LIBROOKS BARCELONA, S.L.
Riego, 13
08014 Barcelona
Tel.: +34 930 110 110
info@librooks.es
www.librooks.es

Direcció editorial: Cèlia Pujals
Disseny i maquetació: Quim Gual. Blank Estudi

eISBN: 978-84-121560-7-2

Tots els drets reservats. Es prohibeix la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, i el lloguer o préstec públic sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, llevat de les excepcions previstes per la llei.

Jordi Bilbeny

Inquisició i Decadència

**Orígens del genocidi lingüístic i
cultural
a la Catalunya del segle XVI**

Librooks

Amb el suport econòmic de:

Marc-Vicent Adell i Ferré, Jorge Ahicart Perlas, Imma Andinyach, Irene Anglada Badia, Francesc Batlle Perales, Ricard Beltrán Lacarcel, Iolanda Bethencourt, Miquel Bonet Anglarill, Jordi Buil i Maurici, Teresa Cabré Monné, Carlus Camps Torner, Joan Canadell, Miquel Canals Pujol, Josefina Carulla i Porta, Bernat Castells, Teresa Clota, Xavi Collboni Sala, Francesc Coronas Gayete, Xavier Estivill, Margarida Estrada i Climent, Biel Ferrer Puig, Antoni Figueres Goula, Lleonard Garcia Solà, Quim Gibert i Font, Jordi Guimet, Eduard Guiu, Pere Huguet Reverter, Joan Inglada Roig, Lluís Jaile Benítez, Teresa Jonama, Salvador Llopis Cantons, Francesc Magrinyà i Rull, Francesc Manzanera Saldo, Andreu Marfull Pujadas, Leandre Martí Fusté, Montserrat Martínez Expósito, Xavier Martínez i Roig, Gabriel Martínez Surinyac, Salvador Mas Santiago, Enric Massana, Lluís Matamala i Ribó, Josep Mateu Clemente, Francesc Mestres, Isaac Mestres, Cristian Molina i Navarro, Josep Moncunill Rafart, Joan Montamat, Miquel Morell Claró, Nati Muñoz-Espinalt, Enric Òdena Peñarroja, Antoni Maria Claret Palmarola i Creus, Ramon Panyella, Jordi Pedret Rodes, Paolo Pellegrino, Ramon Pellicer i Martori, Miquel Pérez Corral, Rafael Piera Ferrando, Josep Piera i Queralt, Jordi Pociello Bové, Rosa M. Puertas Blanch, M. Dolors Puertas Carbonell, Josep Maria Puig i Puigdomènech, Josep Prats Tarsà, Robert Ramos, Carles Recoder i Sánchez, Lluís Roldan i Pascual, Marta Rovira Pujol, Nicolas Rozès, Fabià Rubio, Miquel Rusalleda Bota, Joan Rutllant Triado, David Sancha i Melià, Carme Sanglas Gispert, Lluís Serra i Sancho, Ramon

Serrano, Josep M. Sirach, Lluïsa Surroca, Eduard Torrell Massó, Jaume Torres Gorgues, Sergi Turiella Gómez, Jaume Vallcorba Tura, Marc Vidal Vilaprinçó, Josep Maria Vila, Josep M. Vinyes Vilà, Antoni Joan Warlam Barniol.

Amb el mecenatge de:

Institut
Nova Història

Iddix, Identitat
Digital en Xarxa, S.L.

intergrid

Intergrid, S.L.

L'Orwell

A la meva mare, Glòria Bilbeny, a En Fidel Soler i Mas, a l'Antoni Majó i Cardús i al pare Lluís de Reus, que amb la seva actitud, el seu amor i el seu mestratge lluminós i ferm, em van fer estimar la llengua com una de les joies més preuades del meu país i de mi mateix.

A la Gemma Bufias, per tot el seu amor, paciència i suport.

Al meu fill, Urgell Alzina, que ara comença a dir els primers mots. Perquè pugui parlar la nostra llengua sense la repressió, ni la submissió ni la vergonya congènita que acompanya tants i tants catalans.

TAULA DE CONTINGUTS

PREFACI

Unes veus mai no silenciades que continuen parlant al llarg dels segles i al llarg del silenci imposat per la censura oficial

- 1** Una llengua i una cultura normals per a un país normal
- 2** La censura d'estat i la censura inquisitorial com a desllorigador
- 3** La destrucció premeditada de la Bíblia valenciana a mans de la Inquisició castellana (1483-1511)
- 4** La *Història de València* d'En Pere Antoni Beuter és feta recollir i se'l commina a traduir-la al castellà (1546)
- 5** Desapareixen les primeres edicions de gairebé totes les obres d'En Joan Timoneda, i ell mateix publicita que no ha pogut evitar la traducció de les seves *Rondalles* (1567)
- 6** En Jeroni Taix declara que ha rebut ordres expresses de publicar en castellà (1556)
- 7** En Cristòfor Despuig blasma que els castellans s'inventen la Història (1557)

- 8** En Lluís del Milà avisa a *El Cortesà* que els castellans ens furten la llengua i les obres i les fan passar per seves (1561)
- 9** L'editor de l'*Espill* d'En Jaume Roig recrimina que els llibres es tradueixin i s'hi canviïn els títols i els noms dels autors (1531)
- 10** L'Onofre Almudèver denuncia a *Lo Procés de les Olives* que es fan desaparèixer les obres dels clàssics valencians (1561)
- 11** El poeta valencià Francesc d'Aldana és avui dia considerat extremeny (1578)
- 12** En Joan Lluís Vives reconeix que l'*Enquiridió* d'Erasme, que s'acaba de publicar a Espanya, està escrit «en la nostra llengua» (1527)
- 13** Desapareixen quasi totes les obres d'En Joan Andreu Estrany (1531)
- 14** En Ximèn Peres de Lloris exposa com En Llorenç Ferrandis mor en l'intent de publicar les *Obres* del seu pare (1562)
- 15** En Lluís Ponç d'Icart innova que tradueix el seu llibre en castellà perquè no vol córrer cap perill (1572)
- 16** En Martí de Viciàna exhorta els valencians a abandonar el castellà i a tornar al català, però mor mentre intentava publicar el seu darrer llibre (1574)

- 17** L'editor de les *Obres* d'En Joan Boscà confirma que les publica perquè les autoritats van forçar l'autor a fer-ho, quan ell no volia (1543)
- 18** L'Esteve de Corbera, a *Febo el Troyano*, delata les lleis que han permès que es perdessin els tresors literaris de l'Edat Daurada (1576)
- 19** Desapareix l'original català de l'obra d'En Dionís de Jorba *Excel·lències de Barcelona*, i només es conserva en castellà (1585)
- 20** L'autor esborrat de la *Gramática de la Lengua Vulgar de España* objectiva que la majoria de llibres escrits en territori espanyol han estat redactats en català (1559)

«Hi ha dues maneres d'enganyar-se. La primera
consisteix a creure el que no és veritat; la segona, a
negar-se a creure el que és veritat».

Søren Kierkegaard, *Les obres de l'amor*

PREFACI

Unes veus mai no silenciades que continuen parlant al llarg dels segles i al llarg del silenci imposat per la censura oficial

Durant aquests darrers anys que m'he dedicat a recuperar la història esborrada d'En Colom, m'he anat adonant, de mica en mica, que no només s'havien traduït al castellà tots els seus escrits, sinó que la tasca trituradora de la censura d'estat anava molt més enllà de tot el que m'havia pogut imaginar. S'havien desnaturalitzat navegants, cosmògrafs, militars, cronistes, religiosos o banquers que estaven íntimament relacionats amb aquelles primeres gestes transoceàniques. Com era evident, si es volia ocultar la catalanitat d'En Colom, elsensors no podien permetre de cap de les maneres que fóssim conscients que el seu entorn més immediat era català, perquè llavors una cosa duria a l'altra i una pregunta n'engendraria una de nova. Per això es castellanitza l'empresa, es canvia el nom del port de sortida i es mira d'excloure els catalans fins on sigui possible de tot l'afer americà, almenys fins al 12 d'octubre del 1778, en què Carles III hi permetria el comerç directe des de qualsevol port d'Espanya. Però En Colom va tornar a Barcelona, on va ser rebut multitudinàriament, i els reis, en el decurs d'unes Corts Generals catalanes, li van atorgar els títols de virrei i almirall de les Índies, li van ampliar l'escut d'armes familiar, es va pagar als mariners i es va

organitzar completament tota la segona expedició al Nou Món, amb En Pere Bertran i Margarit al capdavant, com en donen fe el centenar llarg de documents signats pels reis a la ciutat comtal.

Cercant, doncs, com us deia, dades i més dades que em poguessin permetre reconstruir el passat esborrat d'En Colom i de tots aquells catalans que van participar en els primers temps de descoberta, conquesta, poblament i evangelització americana, vaig recórrer tot sovint als cronistes d'Índies, però també als historiadors catalans i a tota mena de llibres que, d'una o altra manera, parlessin d'aquella gesta nàutica i d'aquells homes. Va ser aquí que vaig començar a adonar-me, gairebé sense voler, que en alguns d'aquells llibres, a més a més d'Amèrica o al marge d'Amèrica, s'hi parlava d'altres punts capitals de la història de la nostra llengua i de la nostra literatura. Així hi vaig descobrir que un grapat d'autors —no gaires, per cert— del segle XVI hi exposaven com s'havia confiscat l'edició catalana d'alguns dels seus llibres i com se'ls havia forçat a traduir-los al castellà. Alguns editors, encara, denunciaven que el nom de l'autor havia estat canviat; que les edicions catalanes desapareixien; que els castellans s'havien apoderat d'una part substancial del botí literari català, se l'havien apropiat i que, si no ho remeiaven d'alguna manera, tot el palau i el tresor literari dels nostres avantpassats es perdria irremissiblement per sempre més. Era el cas de l'Onofre Almudèver, que al 1561, denunciava sense pèls a la llengua al pròleg de *Lo Procés de les Olives*: «Si no fóssiu ingrats a la llet que heu mamat i a la pàtria on sou nats, no dormiríeu amb tan gran descuit, ans oberts els ulls de la consideració, veuríeu com se us van perdent les Perles y Margarides que amb contínues vigílies els vostres passats adquiriren i després us les deixaren. Perquè, d'aquelles i amb aquelles, us adornéssiu y enriquíssiu en

les converses i ajusts de persones avisades». I si bé tota una rècula d'estudiosos, filòlegs, historiadors i diletants diversos, hi ha volgut veure una queixa perquè els valencians abandonaven l'ús de la llengua pròpia, el text no diu res d'això, sinó que només innova amb una gran cruesa que els tresors literaris que els passats van adquirir i ens van llegar —que és com dir les obres dels nostres clàssics— es van perdre inexorablement. Així, en fred, i amb la citació descontextualitzada, pot semblar que les obres es perdien perquè sí. Perquè hi ha coses que es perden, com una forquilla, un mitjó, un paraigua o una arracada. Però situant la denúncia entre les altres denúncies, on hi veiem autors que es queixen de la confiscació expressa d'una obra determinada, i emmarcant-la dins del context d'unes lleis de censura i d'uns censors que no malbarataven esforços a l'hora d'apropiar-se llibres, documents, arxius i biblioteques senceres d'autors catalans, la denúncia de l'Almudèver pren una nova dimensió: algú, amb causes i raons diguem-ne poc transparents, es queda les obres cabdals de la literatura catalana. Ja no hi havia casualitats impossibles de demostrar, sinó un objectiu cultural evident, el qual podíem començar a intuir que responia a una ideologia política concreta i precisa. Quina? Aquest era el repte que em vaig proposar escatir.

Amb aquest propòsit, vaig ordenar totes aquestes noves dades, exposades pels mateixos autors en sengles obres, i totes aquestes reflexions pròpies sobre la matèria en qüestió i, al setembre del 2012, les vaig publicar en tres lliuraments al web de l'Institut Nova Història sota el títol «Amagau lo valencià! Algunes dades sobre la traducció forçada d'obres catalanes al castellà i el canvi de nom de llurs autors al llarg del segle XVI». Com el títol indica, es tractava tan sols d'algunes dades, acompanyades, com era el cas, de les reflexions corresponents. Al cap de cinc anys,

en vaig aprofitar el capítol que hi havia escrit sobre el llibre d'En Lluís del Milà i el vaig millorar amb d'altres consideracions històriques, culturals i lingüístiques i al 6 de juny del 2017 vaig publicar al nostre web una ampliació d'aquell article, però ara sota un nou punt de vista: el de l'ús de la llengua a la cort dels ducs de Calàbria, que, fins llavors, havia estat considerada pels entesos el focus principal de castellanització al regne de València i un dels símbols evidents de la Decadència literària de la Nació Catalana. Ara, l'estudi ja s'intitulava «La llengua catalana a la cort de Germana de Foix i Ferran de Calàbria. Apunts per una revisió sociolingüística, literària i històrica del mite inventat de la "Decadència" i claus per la seva interpretació».

Com aneu veient, a mesura que l'estudi anava creixent i desenvolupant-se, ramificant-se amb l'aportació de noves dades, o desconegudes, poc tingudes en compte o directament mal interpretades, també s'eixamplava la comprensió dels fets que jo lentament anava assimilant. Ara ja no es tractava de donar unes dades per les quals descobríem que les obres catalanes s'esfumaven o es traduïen al castellà, que els noms dels autors s'esborraven o es bescanviaven per noms d'autors castellans, sinó que allò que els erudits havien convingut a dir-ne Decadència, perquè no trobaven a la literatura catalana els rastres de prestigi que constataven a la llengua castellana del moment, es podia negar i reexplicar.

Ara, ja parlava obertament de «mite inventat». La Decadència no era una realitat, però no pas perquè tinguéssim l'obra del Rector de Vallfogona i un grapat de textos més en llengua catalana que desconeixíem, com vindica la nova generació acadèmica, sinó que la Decadència era un mite, que la realitat desmentia. Hi havia hagut en català obres de gran prestigi, tant literari, com

històric, com científic. Hi havia hagut poesia d'alt nivell. La mística que En Fuster no trobava enlloc, també hi era. Hi havia hagut un humanisme i un Renaixement. Però les obres s'havien confiscat, destruït o atribuït a d'altres autors. A Itàlia, a italians no provinents dels estats itàlics catalans, i a Espanya, a castellans. I això creava una mena de miratge que, si no ens enfrontàvem amb la censura, les seves lleis i la seva tasca, tan desprietada com eficaç, difícilment ho podríem ni comprendre ni explicar. Lamentablement, l'academicisme català, per una mena de raons que espero que algun dia puguem analitzar serenament, ha preferit no entrar a debatre el paper de la censura als segles XV, XVI i XVII i fins i tot negar-la obertament i arrogantment, que estudiar a fons els seus estralls sobre la nostra literatura i el seu paper fonamental en l'autorepresentació genuflectida i guerxa que els catalans ens hem fet de nosaltres mateixos.

Però, a despit de tant rigor, de tant mètode científic i tanta valentia intel·lectual, la informació anava prenent sentit i donant cos a una nova perspectiva d'aquells temps i d'aquells fets. Quan anava parlant dels meus estudis i dels meus avenços en totes aquestes substàncies amb la Patrícia Gabancho, el 5 de novembre del 2008, m'escrivia: «Hola, noi. Escolta. Estava preparant un article sobre la biografia d'en Riquer. I, en les notes desendregades meves que vaig agafar mentre llegia, em trobo que la colla de Destino i els falangistes adjacents més acadèmics, tipus Riquer, fan com un programa de mantenir la cultura catalana (antiga) a canvi de posar-la com a companya de l'espanyola i promoure barcelonisme com a identitat (que ja té lògica, i perpètua), i més coses. Llavors aquesta gent, els acadèmics, plantegen la Renaixença com les ganes de tenir una mena de "segle d'or" tardà, que és ridícul. I jo apunto: "Potser cal revisar la Decadència" i "I qui va posar el nom?"

I quan?”. I a sobre: “Ojo. Decadència i Renaixença. Versió canònica és versió espanyola”. T’ho dic perquè això és anterior a les converses amb tu. Perquè em segueixen interessant els interrogants». I jo li vaig contestar al cap de dos dies: «Sí, és més o menys això. Estic d’acord amb el que apuntes. I, afinant encara més: En Riquer era el príncep dels falangistes. Certament, és com dius: aprofundeixen en la història medieval de Catalunya, perquè veuen que és l’única història gloriosa de l’Espanya no castellana. Però jo diria —només diria— que la terminologia de “Decadència” és del segle XIX. Però potser m’equivoco. Sigui com sigui, ni els falangistes, ni els anarquistes, ni els comunistes, ni els federalistes, ni els autonomistes, ni els independentistes, ni els tantsemenfotistes no han aprofundit mai prou en re. Han passat per sobre de tots els conflictes autèntics, mirant cap a una altra part i xiulant alegrement. Ni en Fuster, no ho ha vist! Per més que se n’estranyava i es rascava el cap i hi feia voltes, no veia que el segle d’or espanyol és el segle d’or català traduït al castellà, amb el nom dels autors retocats i amb els llocs d’edició canviats. Tampoc no van detectar que tots els catalans universals estan despersonalitzats, desnaturalitzats i nacionalitzats en nom d’altres països. Què hi farem. El franquisme va ser més dur del que em suposava». I en un altre correu, li deia, fent-li un cúmul de noves precisions: «Hola, Pat! El que em dius d’En Riquer no m’estranya gens. Sempre ha estat no només un espanyolista descomunal, sinó uns dels feixistes més rellevants de Catalunya. Després, els seus estudis sobre la literatura catalana medieval han maquillat una mica el seu ferotge anticatalanisme, que s’ha d’entendre en allò que tenen Catalunya i els catalans de llibertat, no pas com un apèndix de l’espanyolitat. De fet, no és pas l’únic que doni l’aventura catalana acabada a l’edat mitjana. Ho fan tots —

absolutament tots— els “savis” catalans. Després del descobriment d’Amèrica, s’acaba tot. Però ja fa anys que jo explico que això no va passar mai, sinó que les dades que tenim i de les quals ens servim per interpretar el nostre passat han estat manipulades i tergiversades en benefici de Castella. No pot ser, de cap de les maneres, que en un país on la majoria de la gent no entenia el castellà, on la llengua oficial era el català, a les universitats, a la Cancelleria Reial, a la virregnal, a les audiències, a la Cúria romana, a les esglésies, on l’educació es feia en català, on els llibres que es llegien eren majoritàriament escrits en llatí, català i italià, i on quasi ningú —vull dir quasi ningú— no llegia en castellà, com ho demostren els estudis competents en aquest tema precís, de cop i volta, tothom passi a escriure en un castellà tan preciós que, passant per sobre de tots els literats castellans, fossin ells els qui en molts casos revolucionessin la literatura castellana. Penso en En Boscà i en En Timoneda, com a dos autors de parla catalana que van suposar un pas de gegant en la modernització de la llengua i la literatura castellanés. Per no dir res d’altres autors que ja apareixen com a anònims o amb el nom camuflat o obertament canviat per un altre de *mesetari*. No sé què vol dir això de l’enlluernament del castellà. De quin castellà? Perquè del que en tenim constància és del rebuig del castellà com a llengua imposada. I moltes evidències en personatges notables. Si hi havia rebuig i quasi ningú no llegia castellà, perquè no s’editava en castellà, on hi podia haver admiració? I admiració de què? Si tothom mirava a Itàlia! Si Castella, fins al descobriment d’Amèrica, era un marge al buit, el cul del món. Un país de ramaders i agricultors, sense cap poder mercantil, ni naval, ni militar. Sense burgesia, sense llotges, ni consolats, ni expansió mediterrània ni atlàntica. Amb unes classes baixes totalment analfabetes i uns *hidalgos* que no treballaven ni

que els caigués un llamp a sobre i els fulminés. Què s'havia d'admirar? Si ara sabem que això de la Itàlia espanyola no va ser res més que la Itàlia catalana. Des de la coronació de Pere II com a rei de Sicília fins al 1555 —crec, un any més o menys—, en què es crea el Consell d'Itàlia separat de la Corona d'Aragó, Itàlia va ser de total domini català. D'on surten —d'on?— les influències italianitzants que treuen per les orelles tots els autors “castellans” del Segle d'Or? Només poden venir d'una impregnació catalana. Perquè pels catalans, Itàlia, és a dir, Nàpols i Sicília, no eren estats estrangers, sinó part de la mateixa Nació. Incorporar la llengua toscana o les influències literàries d'autors italians era, per ells, incorporar una cosa pròpia, la dels seus connaturals. A Itàlia, sí. Però connaturals. Alguns mestres de la cort de Joan II i de Ferran el Catòlic són italians: els Geraldini i En Marineu Sícul, sense menystenir els humanistes i llatinistes de la cort d'Alfons IV, que tant influïrien en les generacions catalanes futures.

»Jo crec que si el Renaixement comença just a l'època en què els catalans posem el peu definitivament a Nàpols i hi deixem sentir la nostra veu i la nostra empremta, alguna relació de causalitat hi hauria d'haver. No pot ser merament casual que Nàpols esdevingui un regne més català. S'hi estableixi la capital de l'imperi, s'hi esbombin per tot arreu tota mena d'arts, però justament els catalans en quedem immunitzats, perquè ens enlluerna Castella!

»No, Pat, no. La Decadència ha estat això: la usurpació total, absoluta, abassegadora i premeditada de la cultura catalana del XVI i bona part del XVII per part d'una nova estructura política emergent: l'estat espanyol, de disseny castellà. Començant per En Colom i acabant amb En Servent, per dir-ho de forma resumida i cenyint-me a dos dels pilars més gruixuts, més irradiadors i més universals».

D'En Colom ja n'he parlat a bastament. I a hores d'ara és quasi acceptada la seva catalanitat amb aquell gran coratge que els catalans acostumem a demostrar als nostres dies i que tant ens defineix en els moments crucials i en els fets transcendents: amb veu baixa, mig d'amagat, demanant perdó, sense que ningú s'ofengui i, encara, si algú s'ofèn, remarcant de forma ostensible i reverencial que ho dèiem de forma simbòlica o al·legòrica. En canvi, d'En Servent, en tant que literat real, cultíssim, xixonenc, membre d'una nissaga rellevant vinculada a la Cancelleria Reial catalana, sobre el qual s'ha creat tota la ficció del Cervantes castellà autodidacte, n'he parlat menys i amb molta menys densitat. Però, més encara que En Colom, és la veritable punta de llança que ajuda a entendre la dimensió impensable del genocidi literari i cultural. Hauria merescut un capítol sencer d'aquest llibre. I ben segur que hauria estat exemplarment revelador. Com de costum, les exigències del temps i de l'espai m'han obligat a posposar-lo per a un nou estudi, que espero poder editar amb moltes més altres peces perdudes o adulterades del nostre passat llibresc i cultural. Amb tot, no ens hauria de deixar indiferents —i ho entendreu quasi del tot si acabeu de llegir aquest llibre fins al final— que sigui precisament En Servent qui desemmascari l'alienament cultural a què la censura espanyola va sotmetre la nostra Nació. Ha estat ell qui ha creat el personatge d'un *hidalgo* castellà —Dom Quixot— que ha enfollit precisament perquè s'ha cregut els llibres distorsionats que ha llegit i ja no pot veure la realitat tal com és sinó a través de la paranoia induïda per tan falses i mentideres lectures. I com ens recorda asprament el present! Si heu llegit En Servent amb cautela, veureu que es queixa del mateix que es queixen tots els autors catalans que recullo a l'estudi que sou a punt de llegir. Que li han prohibit la llengua, però no la ploma. Que

el català és la llengua més dolça que hi ha. I per tant una gran llengua per a l'escriptura de les idees subtils i els pensaments elevats. Que la Nació Catalana és la primera del món. Que si escrius corres un gran risc, però que si no vols assumir el perill, no podràs publicar. Que els llibres estan farcits d'adulteracions i falsedats. Que els censors han retocat *El Quixot* més del que se'n podia esperar i que ell, per raó dels canvis i aberracions que s'han perpetrat sobre aquesta obra insígnia, ja no se'n pot considerar el pare, sinó el padrastre. Les catalanades i els catalanismes infinits que s'hi poden observar i els errors de traducció que s'hi detecten de forma vistent ens acaben d'indicar que hi va haver un original en llengua catalana, una edició perduda en aquesta llengua, que jo considero l'edició barcelonina de què el mateix Servent parla al *Quixot* i que segurament s'editaria al 1595. De tot això, doncs, en parlarem en una altra avinentesa amb profunditat, amb deteniment i amb tot el rigor que una comesa tan solemne i extraordinària imposa. Però volia, si res més no, deixar-ho dit aquí.

Us comentava que les converses i els correus creuats entre la Pat i jo es van anar donant. I al cap d'uns anys, encara, em va comentar engrescada que havia convençut un editor perquè em publicés la feina que havia anat acumulant sobre la Decadència, però amb una condició: que escrivís el llibre d'una forma planera, sense citacions ni notes a peu de pàgina, com si es tractés —deia ella— d'una «tertúlia de sobretaula». És clar que de cara a preservar davant l'opinió pública la meva probitat intel·lectual, i a fi de no ser titllat un altre cop de sonat, perquè m'invento el passat a conveniència, no podia de cap de les maneres acceptar-ne l'oferta. Ja sé que la Patrícia ho feia amb la voluntat d'ajudar-me a difondre les meves recerques sense el llast ineludible que les notes i les citacions —tan sovint

abusives— imposen al discurs. Però jo estava i estic més que convençut que no podia parlar d'un tema tan envitricollat i controvertit com el de la desaparició de tota la gran literatura de prestigi catalana dels segles XVI i XVII, per exemple, dient alegrement que havia desaparegut i posant-me a mi com a sola i única autoritat. I com a sol i únic aval documental. Vaig dir-li que ara mateix no em podia permetre el luxe d'un suïcidi semblant. Que potser més endavant, al cap de quinze o vint anys, quan ja hi hagués un discurs prou absorbit sobre tot plegat. I que, de moment, no la podia complaure. La Patrícia s'ha mort i ja no podrà veure acomplert el seu desig. Amb tot, he volgut ornamentar aquests mots introductoris amb les seves paraules, els seus suggeriments i les meves respostes, amb el seu tempteig i engrescament perquè escrivís una obra planera i directa sobre la falsa Decadència, per agrair-li tants anys d'amistat i compromís amb la cultura catalana, amb la llibertat política de Catalunya i, sobretot i específicament, amb la veritat. Perquè la veritat pertany als valents. Ni els arrogants ni els prepotents, ni els tirants no l'han anat mai a cercar, tot i que han fet mans i mànigues per fer-se-la seva. Però no pas per créixer com a persones sinó per dominar. Per viure'n i servir-se'n. Per fer veure que ja se sap tot i que no cal cercar res més, com ho han fet fins avui. I avui encara fan. Que lluny que era la Patrícia de tota aquesta faramalla inútil! A ella només la guiava l'afany del saber. Amb senzillesa, proximitat, tendresa. Amb un gran amor per les coses i les persones. Amb un gran respecte per les dades, baldament siguin poc o gens conegudes i malgrat no siguin acceptades per l'Acadèmia.

Cert. La Patrícia hauria volgut un llibre més que escrit, parlat. Com veureu tot seguit, l'obra no és planera, tot i que no defuig el llenguatge directe. Ni tampoc hi he omès les notes ni les citacions, a despit que sóc ben conscient

que, per segons qui, la lectura serà més densa i de més difícil digestió. No és un llibre per ser llegit durant una sobretaula, i menys si s'hi ha begut a doll. És un llibre per degustar lentament, com els bons vins. Per llegir i rellegir. Per fer-hi notes. Per fer-nos pensar.

I per això és tant important el paper que hi faig jugar als autors i editors dels segles xv, xvi i xvii. Qui, si no ells, ens poden aproximar a aquells temps amb la màxima precisió? En Gregori Mayans, un dels intel·lectuals més sòlids del xviii i que va haver de viure i convida també amb els inquisidors i la censura d'estat, ens deia als mots preliminars de la seva *Defensa del Rey Witiza*, publicada a València al 1772, que «qualsevol tindria per cert i fora de tot dubte que, per examinar alguna veritat antiga, la primera diligència ha de ser esbrinar què és el que sentiren i publicaren per escrit els testimonis del que tractem; o els contemporanis que sentiren o saberen coses dels qui estaven ben instruïts; o els escriptors més propers, que sentiren o llegiren el que els uns o els altres havien dit o escrit». I tant! Sense els testimonis presencials, l'examen d'aquells fets semblaria un acudit. Sense el que van sentir i van saber els contemporanis, els fets mateixos farien la impressió d'una pura invenció. He construït el llibre amb la veu dels contemporanis i dels testimonis presencials perquè siguin ells el guia, la veu i la llum de les meves reflexions i ara de la vostra lectura. Espero que no us deixeu portar per la inèrcia de re, ni per la sonsònia infinita de tants segles d'extermini, terror i censura. Per tants segles de veritats preconcebudes i intocables. Per tants segles d'escolanets catalans assumint i beneint les falsedats inoculades pels inquisidors. I us pugueu dreçar valents, lliures, crítics i cultes per discernir entre el que elsensors han escrit —i reescrit— i han distorsionat a

gratcient, i el preu imponderable dels fets i del tresor mirífic de la nostra literatura i de la nostra cultura.

Jordi Bilbeny

El Barracar, Arenys de Munt,

19 de febrer del 2018

1

Una llengua i una cultura normals per a un país normal

Molts dels erudits actuals continuen defensant que, d'una forma natural, els literats i escriptors catalans dels segles XVI i XVII, impressionats per la gran força de la literatura castellana i pel poder de les seves lletres, i empesos per les noves perspectives de venda del nou mercat castellà que s'obria llaminer, s'hi van abocar plegats de cop, renunciant a la llengua pròpia.

Nogensmenys, jo no em crec que als catalans els preocupés ni gaire ni gens, abocats com estaven a Itàlia i al comerç internacional, i amb una consciència plena de la força i prestigi de la seva llengua, poder obrir el mercat del llibre a Castella. Al llarg dels segles XIV i XV s'havien anat instal·lant a Itàlia de la manera més natural. Centenars de famílies, sense deixar de perdre la relació amb la Catalunya peninsular, hi havien construït les seves noves llars. Són massa els estudis que en parlen i ho exposen amb tota minuciositat de detalls, perquè jo ara m'hi torni a entretenir. Amb tot i això, no voldria passar per alt almenys el parer d'un dels grans especialistes en aquest transvasament italo-català: el d'En Giuseppe Tavani, que, en parlar-nos de l'eix cultural Nàpols-Barcelona, subscriu convençut: «L'augment constant del flux d'informacions i de textos ateny òbviament el valor màxim en el moment en què Alfons el Magnànim s'estableix definitivament a

Nàpols, el 26 de febrer de 1443 i, al seu seguici, s'accentua la circulació d'homes, idees, costums, ara no solament de Nàpols a Barcelona, sinó també de Barcelona (i d'altres llocs de la gran confederació) a Nàpols»¹. Segons ell, «al llarg de l'eix cultural es mouen amb desimboltura les obres i els homes, que porten amb ells les tesselles d'un mosaic bipartit que s'insereixen cadascuna en el seu lloc, a l'un o l'altre costat de la mar catalana. Dante, Petrarca, Boccaccio es continuen a llegir, a transcriure, a glossar, a comentar i a assimilar, a més que a traduir». I, al marge dels catalans que, a Itàlia, eventualment, van adoptar les diverses llengües itàliques dels regnes on es van instal·lar, creu que, «a Catalunya, l'italià penetra i s'hi estableix com a llengua de cultura i són nombrosos —al llarg del segle xv— els catalans que poden llegir els autors italians directament en el text original»². Així mateix, En Tavaní ens confirma que «catalans es formen a Itàlia i mantenen relacions literàries amb els humanistes italians» i que «es continua traduint Boccaccio —del qual la *Fiammetta*, en versió catalana, es conserva en tres manuscrits de la fi del segle xv—»³. Subratlla que «poetes de primer o segon rengle experimenten l'encís de la Itàlia literària, que coneixeren personalment —com Gilabert de Pròixida, que prengué part en l'expedició de Sicília de 1392; Pere de Queralt, que, a més de participar en l'expedició de Sicília, l'any 1397, fou també ambaixador a Roma; Jordi de Sant Jordi, que es trobava el 1422 amb el rei a Nàpols, on va ésser capturat i captivat per Francesco Sforza—»⁴. Posa de manifest que «la capital partenopea, en el moment que s'hi estableix definitivament la cort del Magnànim, no es limita a exportar els productes de la cultura humanística italiana, en relació als quals assumeix la funció d'empori per a la difusió a Catalunya», sinó que «es fa també centre d'importació i difusió a Itàlia dels productes culturals

catalans. A més de nombrosos elements de cultura material —moda, cançons, dansa, cuina—, Nàpols acull no pocs intel·lectuals de l'altra riba de la Mediterrània occidental: en general, poetes que celebren el rei i les seves empreses». I, «entre aquests intel·lectuals no manquen els humanistes, permeables a la cultura italiana fins al punt de fer-se ells mateixos italians, com ara Benet Gareth, que — amb el nom de Cariteo— entrà a formar part a bon dret de la història literària del país d'adopció»⁵. I acaba replant que, a la mort del Magnànim, més que donar-se una interrupció d'aquest mutu i recíproc nodriment literari, «les fonts d'avituallament cultural es multipliquen i es diversifiquen: entren en joc directament —i no utilitzant només el canal napolità com abans—, Florença, Venècia, Milà, la Roma dels Borja; i ara el centre receptor —i al mateix temps difusor— dels intercanvis italo-catalans, no és solament Barcelona, perquè al costat del Cap i Casal es fa remarcar prepotentment València, que en el segle XVI exporta a Itàlia el seu *Tirant lo Blanc*»⁶. És a dir, que no només Catalunya mira Itàlia, sinó que Itàlia mira Catalunya i la seva cultura. I s'impregna de la seva llengua, fins a tal punt, sobretot a l'època del segon papa Borja, que Bembo n'ha deixat escrit que, «com que les Espanyes havien enviat llurs pobles a servir llur Pontífex a Roma, i València havia ocupat el turó Vaticà, als nostres homes i a les nostres dones ja no els plaïa tenir a la boca altres veus ni altres accents que els espanyols»⁷. I, per bé que el pare Batllori subscrigui que «és ver que Bembo parla de les Espanyes i de llurs pobles en plural, i esmenta estrictament veus i accents espanyols, que, en aquell pressupòsit tant podien ser castellans com valencians»⁸, a la vista de la manca de cap afluença massiva de castellans a Roma en aquells moments precisos, em sembla que la frase d'En Bembo s'entén prou clarament i no té dilema possible. I, així, ens

cal llegir que als romans no els plaïa parlar i imitar sinó l'espanyol de València, que és el mateix que dir que es desfeien per parlar català.

Tampoc no em crec que es pugui dir que el castellà, com que era emprat a la cort, s'havia arribat a dotar d'una aurèola de dignitat, mentre que el català, com a llengua del poble, havia quedat reclòs als calaixos de l'oralitat i la família. Aquesta dicotomia no es pot fer de cap de les maneres, perquè a tombants dels segles xv i xvi, i com acabem de copsar, amb Alexandre VI exercint el pontificat, el català, a més de llengua cortesana en tots els regnes on es parlava, va ser també llengua oficial de la cúria romana i, en moments puntuals, d'una gran part dels exèrcits vaticans⁹. I, a Itàlia, va ser encara la llengua de tota una munió de reis, prínceps i princeses, ducs i duquesses, comtes i comtesses d'un abast que ara mateix tot just comencem a sospitar, i que la van fer habitual i comuna en llurs dominis. A més a més, a Catalunya el català era la llengua també de la cort i de tota l'administració reial. La llengua de la noblesa i l'aristocràcia. La llengua de les universitats, la llengua dels bisbes i de tot el clergat. La llengua amb què es debatien, s'aprovaven i es redactaven les lleis. O com diu En Rubió i Balaguer: «Acabà per donar-se el cas d'un poble on tota la maquinària administrativa tenia el català com a idioma oficial»¹⁰. I, fins i tot, va ser la llengua en què es van redactar —almenys a València— els processos inquisitorials. Ho remarca ostensiblement En Bernardí Llorca en estudiar el procés contra Na Joana Desfar al 1493: «Aquest procés, així com tots els altres de la Inquisició valenciana pertanyents al segle xv i al primer terç del segle xvi, són redactats en valencià»¹¹. El fet, amb els ulls moderns, era tan inusual que En Llorca no es pot estar de reconèixer que «francament, hem de confessar que aquesta circumstància constituí per nosaltres una

grata sorpresa. Així, doncs, aquells milers de pàgines, que omplen els centenars de processos d'aquest període, representen magníficament l'estat en què es trobava el desenvolupament de la llengua a la regió llewantina»¹². Sí, som en un país on tot era en català i ho era de la manera més normal del món. Gairebé tothom que s'ha aproximat al tema de la «Decadència» literària de la nostra cultura no ha pogut passar per alt aquesta immensa obvietat. En García Cárcel tampoc. I així, advera: «Fins i tot, a la documentació oficial romangué vigent el català fins a la "Nova Planta". Totes les actes i constitucions de corts es redactaren en català. Els discursos de "proposició" del rei de les diverses Corts es llegiren en català»¹³.

Queda, doncs, palès que, si a Espanya hi havia una llengua amb prestigi, aquesta era la llengua catalana. La llengua que, identificada ara amb el provençal o el llemosí i suara amb el gascó, s'estenia per tot l'arc meridional de França i del Nord d'Itàlia. Segons l'Antoni Comas, «la idea que el català i el provençal són variants modernes d'una llengua comuna a l'Edat Mitjana, es troba ja formulada més o menys explícitament en el segle XVI»¹⁴. En Comas creu que es tracta d'una «confusió», explicable, segons ell, «perquè molts poetes catalans conrearen la llengua provençal i aquesta tradició gravità damunt la literatura catalana fins a l'adveniment d'Ausiàs March»¹⁵. Però, es tracti d'una confusió, d'un error o d'una il·lusió, del que no es pot dubtar és que es tracta d'una confusió, d'un error o d'una il·lusió assumida i compartida per un gran nombre d'escriptors catalans antics. En Comas, amb tot, ara ens confirma que era una idea que també trobem difosa al segle XVI. I aquesta idea d'unitat lingüística no podia ser baldera o tangencial, perquè l'Antoni de Bastero la defensava amb arguments renovats al segle XVIII¹⁶, mentre

adverava que «se ha de saber que nostra llengua catalana o llemosina és la mateixa que la provençal antiga que se parlava en lo comtat de Provença i altres de circonvehins»¹⁷. Idea que encara es recordava i era ben viva al XIX, on En Torres Amat escrivia que «la llengua catalana, la provençal i la llemosina foren una sola llengua, almenys des que els comtes de Barcelona ho foren també de Provença»¹⁸. I, mercès a les conquestes militars i els consolats catalans, s'havia també expandit, acompanyant l'Imperi, com a companya seva inseparable, per Nàpols, Sicília, Sardenya, Macedònia, Malta, Croàcia, Albània, Grècia, les Canàries i el Nord d'Àfrica, esdevenint, ja abans de passar a Amèrica amb En Colom, una llengua franca i útil a totes les nacions. Això era així i tan conegut i acceptat que, encara a les acaballes del segle XVIII, En Gabriel Casanova, en parlar de l'extensió de la llengua catalana, afirmava que, per raó del que s'hi havia escrit, aquests llibres «feren necessari arreu d'Europa i encara a l'Àsia i a l'Àfrica el coneixement del nostre idioma, estimat aleshores per una llengua universal i científica»¹⁹. És molt difícil, per tant, de comprendre que una llengua amb aquesta extensió, aquest ressò i aquest prestigi deixés de ser considerada llengua útil per al conreu de la literatura. I més difícil encara entendre que ho fessin els mateixos catalans.

Una mostra de la vigència que tenia la llengua catalana la podem observar, encara, al 1529, a la Cancilleria Imperial, on diversos funcionaris empraven el català com a llengua d'ús normal i de relació internacional. En Pep Mayolas, que ha treballat a fons aquest període precís, però no pas amb la credulitat infantil de què hom s'enorgulleix de repetir la història manipulada per la censura d'estat, sinó amb sentit crític modern, contrastació de dades i notòria intel·ligència, garbellant una informació

del pare Batllori, ens ha deixat dit: «És significativa l'anècdota que recull el pare Batllori d'En Jordi Rubió i Balaguer, quan aquest li revelà que el cavaller Rafael Joan i el mecenes erasmista Miquel Mai "eren els dos signants del privilegi imperial datat a Worms el 1529 [vol dir el 1521], perquè l'humanista de Barcelona Martí Ivarra pogués reimprimir 'uns vocabularis i comentos en l'Antoni de Nebrixa'. Per cert que el mateix doctor Rubió em recontà faceciosament que, a la Universitat estiuenca Menéndez y Pelayo de Santander, tot parlant d'aquell privilegi, emanat en català de la cancelleria imperial a Worms, un dels coprofectors presents li demanà, durant la discussió, com era que s'emprava el català en la cort errant de Carles V a Alemanya. Amb aquesta sola dada, tan natural per a qualsevol historiador nostre i tan aberrant per a un falangista, o ex-falangista, tot el mite de l'imperi i de Nebrija se li ensorrava". Com que això no passa de ser una anècdota, per més il·lustrativa que es vulgui, preguem se'ns permeti fer una mica de marrada per contextualitzar millor allò que volem defensar. Valen les paraules del prevere xativí Jaume Villanueva [al tom XVII del seu *Viaje literario a las Iglesias de España*] per comprendre quin era l'idioma natural tant de l'administració reial com de la cultura a la Corona catalana, tot i que l'adjectiu "català" ja estigués malvist al segle XIX i hom el defugís amb mala fe o, simplement, per curar-se en salut: "L'idioma llemosí, que en el segle XIII havia estat el de les Corts d'Aragó, Sicília i Provença, conservava encara en els segles XIV i XV tota sa grandesa, i era allò que és ara el francès quant a nombre de traduccions. Gairebé no hi havia obra filosòfica, política i històrica que no sonés en llemosí [...]. Són innumerables els còdexs que a cada passa es troben ignorats, i llurs autors també. Quan el principat de Catalunya presenti la Biblioteca dels seus escriptors, i l'afegeixi a les que ja han